

Několik poznámek k výuce českého jazyka v přípravě učitelů 1. stupně ZŠ

MILAN DAVID¹, IVANA ŠIMKOVÁ²

Katedra bohemistiky PF JU, Jeronýmova 10, 370 15 České Budějovice, ¹david@pf.jcu.cz, ²isimkova@pf.jcu.cz

Klíčová slova: didaktika, český jazyk, sloh, projekty, učebnice, skripta

Abstrakt. Příspěvek se zabývá situací v přípravě učitelů 1. stupně ZŠ v oboru český jazyk a literatura a didaktika českého jazyka a literatury na pedagogických fakultách v souvislosti s chystanými změnami ve vyučování na základních školách, především v souvislosti s Rámcovým vzdělávacím programem. Zřetel je kladen na potřebu solidní odborné i metodické přípravy a na seznamování studentů s novými metodickými materiály.

DAVID M., ŠIMKOVÁ I.: **Some Notes to Czech Language Teaching in the Preparation of Elementary School Teachers**

Key words: special didactics, Czech language, style, project, text-books, mimeo-graphed texts

Abstract. This contribution aims to give guidance to students of pedagogical faculties. It concentrates on the preparation of elementary school teachers in Czech language and literature and Methodology of Czech language and literature referring to the forthcoming changes in education in elementary schools, especially professional and methodical preparation and at the same time students are informed about new methodical materials.

Požadavky na učitele v současné době stoupají a se zaváděním Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání budou ještě narůstat. Český jazyk tvoří na 1. stupni ZŠ v 1.-3. třídě téměř polovinu hodin, ve 4.-5. třídě skoro třetinu. Učitel, který vyučuje na 1. stupni většinu předmětů, ovlivňuje svým jazykovým projevem žáky více, než si asi běžně představujeme.

Absolvent pedagogické fakulty bude vstupovat do školní praxe, kde se může zatím setkat s různými vzdělávacími programy, i když v současné době převažuje vzdělávací program Základní škola. Setká se i s různými typy učebnic, které nemusí mít ani metodickou příručku, které nemusí být ve škole vybrány se zcela jasným záměrem. Ne na všech školách je dobré vybavení příručkami a učebními pomůckami, ne všude jsou k dispozici odborné časopisy, na některé škole se může setkat i se zcela odlišným pojetím výuky. Na všechny tyto situace by měl být budoucí učitel připraven, měl by být veden ke schopnosti tvořivě řešit situace, k tomu by měla významně napomáhat pedagogická praxe, kterou absoluuje v rámci studia.

Vzdělávací program Základní škola zdůrazňuje ve svém úvodu, že kvalita osvojení a užívání mateřského jazyka v jeho mluvené i písemné podobě, je základním znakem úrovně všeobecné vzdělanosti žáků základní školy, nástrojem funkčního dorozumívání i nástrojem jejich integrace do lidských společenství.¹ Toto konstatování lze zobecnit pro požadavky všech vzdělávacích programů. Absolvent studia učitelství pro 1. stupeň ZŠ musí zvládnout český jazyk v širokém rozsahu, aby mohl tyto požadavky ve své práci plnit. Neopomijíme pochopitelně ani požadavek důkladné znalosti prvopočátečního čtení a psaní a literatury, zvláště literatury pro děti a mládež, a práce s textem.

Studenty 1. ročníku pedagogických fakult oboru učitelství pro 1. stupeň ZŠ se stávají často absolventi odborných škol a odborných učilišť, kde je dle našeho názoru přece jen český jazyk a literatura, zvláště pak jazyková část předmětu, trochu na okraji zájmu. Někteří studenti ani nejsou k učitelskému povolání příliš motivováni a o úloze spisovného jazyka v práci učitele 1. stupně mají jen mlhavé představy. Stane se, že některý student nemá vůbec ujasněnou podobu a funkci spisovného jazyka v práci učitele. Za důležitý úkol vyučujícího odborných disciplín českého jazyka v 1. semestru považujeme motivaci studentů se zdůrazněním potřeby těchto znalostí pro budoucí práci. Rádi bychom provedli výzkum nejen znalostí a dovedností studentů z oboru český jazyk, ale i jejich postojů k předmětu český jazyk. Zde se inspirujeme prací H. Lukášové-Kantorkové,² která klade důraz na potřebu poznávání životního a /před/profesionálního příběhu studenta, který přichází na pedagogickou fakultu. Domníváme se, že i student, jehož vztah a předpoklady k učitelství na 1. stupni ZŠ nejsou zpočátku zcela kladné, se může pro učitelství nadchnout. Z motivačního hlediska považujeme za velmi důležitý předmět Kultura řeči, kde se studenti učí nejen základům fonetiky, ale jsou vedeni i ke spisovnému vyjadřování a ke všemu, co s vystupováním učitele před žáky souvisí. K problémové situaci dochází, když vyučující zjistí, že

¹ Český jazyk, učební osnovy pro 1.-9. ročník. Vzdělávací program Základní škola, Praha, Fortuna 1996, s. 5.

² Lukášová-Kantorková, H.: Učitelská profese a primární vzdělávání a pedagogická příprava učitelů (Teorie, výzkum, praxe). Ostrava, PedF OU 2003.

student má vadu řeči, byť drobnou. Celou záležitost je potřeba řešit velmi citlivě, neboť náprava i drobné vady řeči v tomto věku již není zcela jednoduchou záležitostí.

V odborných předmětech jako celku je třeba stále zdůrazňovat studentům návaznost na jejich budoucí práci, důležité je stanovit základní učivo a učivo rozšiřující. Velice důležitá je praktická činnost v seminářích. I zde doporučujeme u důležitého učiva ukázat, že těmto věcem budou jednou sami učit i na 1. stupni ZŠ. Tady bychom chtěli připomenout například učivo o slovních druzích a mluvnických významech, důležitý je například důkladný metodický výklad pojmu životnost ve vztahu k pojmu živost. Studenti by si měli zafixovat příklady, se kterými budou jednou sami předstupovat před žáky (sněhulák, strašák – lid, národ). Za velký nedostatek považujeme, že neexistuje celostátní metodicky vhodně zpracovaná učebnice českého jazyka pro studující učitelství na 1. stupni ZŠ. Takovým pokusem byla svého času učebnice Český jazyk pro studující učitelství v 1.-4. ročníku ZŠ.³ Tato učebnice je však již dnes nedostupná, chyběla v ní stylistika a v některých částech byla i podrobena kritice. Je škoda, že připomínek nebylo využito a učebnice nevyšla v dalším vydání. Za nejproblematičtější záležitostí odborné přípravy v oboru český jazyk považujeme syntax. Valenční syntax dosud na základní školu příliš nepronikla, studenti přicházejí na fakulty i bez znalostí klasické šmilauerovské syntaxe.

Jak jsme již zdůraznili v úvodu, absolvent PF bude vstupovat na svém budoucím působišti do náročné situace. Pro přípravu na tuto situaci musí sehrát svoji roli didaktika českého jazyka a slohu a didaktika literární výchovy, nezastupitelnou úlohu má pedagogická praxe ve všech svých podobách.

Didaktika českého jazyka je dle našeho názoru velmi málo časově dotována, vezmeme-li v úvahu, že by studenti měli být seznamováni s různými postupy a s různými předpoklady i možnostmi práce na školách. Za velmi důležité ovšem považujeme seznámení studentů s klasickým způsobem výuky v předmětu. Z našich výzkumů vyplývá, že ne se všemi učebnicemi jsou na školách spokojeni, ne všechny pravděpodobně odpovídají požadavkům moderního vyučování. Citujeme z práce studentky: „V ALTERU jsou učebnice příliš hutné, mnoho učiva a málo prostoru pro samostatnou práci žáků. V čítankách těžké texty a neznámá slova.“ Posluchačka dále konstatuje, že škola, na které bude vykonávat praxi, „přecházela“ od roku 1989 na různé učebnice.⁴

Stejně jako u odborných disciplín považujeme za chybné, že od roku 1990 neexistuje celostátní učebnice didaktiky mateřského jazyka a slohu na 1. stupni ZŠ. Starší didaktiky⁵ jsou již nedostupné a navíc obsahují ve výchovném využití učiva rekvizity předlistopadového režimu. Bylo by vhodné, například na setkání didaktiků českého jazyka a slohu pro 1. stupeň, projednat možnost kolektivní práce z tohoto oboru, která by sloužila nejen studentům, ale byla by užitečná i pro učitele v praxi. Do jisté míry mohou autoritativní učebnice nebo příručku nahradit například fakultní skripta, o jejichž existenci nemusí ale na jiných fakultách ani vědět.⁶ Při praktické činnosti v seminářích z didaktiky českého jazyka a slohu se nám nejvíce osvědčila práce se souborem učebnic, metodických příruček, procvičovacích sešitů a mluvnické a pravopisné příručky od kolektivu vedeného Vlastimilem Styblíkem.⁷

Pochopitelně neopomíjíme ani ukázky práce s učebnicemi jiných nakladatelství, ale zdržujeme se svých úsudků. Vhodné je vést studenty ke kritickému posuzování učebnic a případně i k nalézání sporných míst (například i u Styblíka příbuznost, nebo nepřibuznost slov saze – sazenice, pojetí slovtvorby v jiné učebnici ...). To jsou v podstatě problémové úkoly, studenty při nich vedeme k používání jazykových příruček. Musíme si být vědomi, že někteří studenti přicházejí na fakultu i bez znalosti Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Práci s příručkami, snad kromě Pravidel českého pravopisu, nemají ze školy zafixovanou.

Moderní vyučování klade důraz na to, aby si člověk v praktickém životě dovedl informace nalézt. Za základní příručky, které by měl i učitel na 1. stupni ZŠ mít při výuce českého jazyka k dispozici, považujeme školní vydání Pravidel českého pravopisu, Slovník spisovné češtiny, Havránkovu a Jedličkovu Stručnou mluvnicí českou v aktualizovaném vydání a slovník etymologický. Za základní zdroj pro získávání informací z českého jazyka, slohu a české literatury a jejich didaktik považujeme odborné časopisy. Uvědomujeme si, že učitel 1. stupně ZŠ by měl sledovat odborné časopisy i z dalších oborů. Je škoda, že časopis Komenský není v poslední době na všech školách k dispozici. Snažíme se vést studenty ke sledování tohoto časopisu a s potěšením konstatujeme, že se zde v poslední době objevily cenné podněty pro práci i v českém jazyce na 1. stupni ZŠ i s doporučením vhodné literatury.⁸ Jiný článek seznamuje s projektovým vyučováním.⁹ Považovali bychom

³ Hubáček, Jar. a kol.: Český jazyk pro studující učitelství v 1.-4. ročníku ZŠ. Praha, SPN 1990.

⁴ Práce z archivu autorů, školu neuvádíme.

⁵ Brabcová, R. a kol.: Didaktika českého jazyka pro studující oboru učitelství na 1. stupni základní školy. Praha, SPN 1990.

Hubáček, Jos.: Didaktika slohu pro posluchače pedagogických fakult, studenty učitelství v 1.-4. ročníku základních škol. Praha, SPN 1990.

⁶ David, M.: Kapitoly z didaktiky českého jazyka na 1. stupni ZŠ. České Budějovice 2002.

David, M.: Kapitoly z didaktiky slohu na 1. stupni ZŠ. České Budějovice 2004.

⁷ Uvádíme jen jednu z metodických příruček: Styblík, V. a kol.: Metodická příručka k učebnici Český jazyk pro 5. ročník základní školy. Praha, SPN, a.s., 1999.

⁸ Rosecká, Z.: Program Tvořivá škola. České činnosti učení. Komenský č.4, roč.129, 2004-2005, s. 3-6.

Rosecká, Z. a kol.: Malá didaktika činnosti učení. Tvořivá škola, Brno 2003.

⁹ Kratochvílová, J.- Janák, T.: Projektové vyučování. Komenský č.2, roč.127, 2002-2003, s.2-9.

za vhodné vést studenty i ke sledování časopisu Český jazyk a literatura, i když není určen přímo učitelům 1. stupně. Ve výuce didaktiky i v odborném předmětu jsme použili článku o částicích.¹⁰

Soustavně je potřeba upozorňovat studenty na pomůcky pro vyučování českého jazyka. Studentům doporučujeme, aby si všímali využívání pomůcek ve školách při praxi. V loňském roce jsme uspořádali i setkání s autorem didaktických pomůcek DiPo pro český jazyk (Vyjmenovaná slova, Podstatná jména) Jiřím Ziburou i jako ukázkou pedagogické tvořivosti. Při práci v seminářích je třeba vhodně ukazovat výchovné využití učiva.

Za velmi podnětnou považujeme týdenní úvodní pedagogickou praxi studentů 2. ročníku učitelství pro 1. stupeň ZŠ, která je motivací pro didaktické předměty, studenty 1. ročníku na ni upozorňujeme ke konci letního semestru a naznačujeme jim, aby sledovali, co z odborných předmětů bezprostředně využívá učitel při výuce českého jazyka v různých třídách. Studenti totiž procházejí výukou různých předmětů ve všech třídách 1. stupně. Tato praxe je velice užitečná i pro vyučující didaktických předmětů. Velmi dobře se zde projevuje spolupráce katedry pedagogiky a psychologie, která tuto praxi zajišťuje, s vyučujícími metodických předmětů. Studenty vedeme ve všech typech pedagogické praxe k tomu, aby se zde co nejvíce naučili, aby dovedli přistupovat k některým hodinám i kriticky, aby sledovali veškeré dění ve třídě, tedy i výzdobu a její funkčnost, využívání učebních pomůcek, přístup učitele k žákům, zvláště pak rovnoměrné vyvolávání žáků.

Z neaktuálnějších problémů se snažíme naznačit možnosti projektového vyučování v českém jazyce a v komplexnějším pohledu ve vztahu k ostatním předmětům a životním situacím. Kromě článků v Komenském se dotýkáme této problematiky také při práci s knížkou A. Louženské a J. Dršatové Čeština od lesa,¹¹ která je zpracována netradičním způsobem, reaguje na integrační trendy současné školy, obsahuje poznatky a úkoly z českého jazyka a literatury, biologie, dějepisu, zeměpisu a dalších výukových předmětů. Učebnice má i výrazné ekologické poslání a je velmi inspirativní. Upozorňujeme studenty, že se zřejmě nedá předpokládat, že by takto mohly být koncipovány i učebnice v běžném pojetí. Pro tvořivou práci ve slohu seznamujeme studenty s brožurou Brzy jazyk neomrzí¹² s odkazem na podobnou činnost v době první republiky sborník Děti dětem.¹³

Domníváme se, že je třeba vést studenty k tomu, aby si všímali situace žáků jiných národností ve výuce českého jazyka i problémů s jejich jmény a příjmeními. Konkrétní jména a příjmení zařazujeme bez určení školy do seminářů s tím, aby studenty za pomoci příruček řešili otázku skloňování těchto jmen (např. Olexander Slywotskyy, Lung Tsai).

V příspěvku jsme se snažili ukázat na některé problémy ve výuce českého jazyka v oboru učitelství pro 1. stupeň ZŠ. I když studenti budou vstupovat do nové situace na školách, budou nuceni reagovat na nové programy, nové metody, považujeme za potřebné trvat na solidním odborném základu znalostí českého jazyka a na solidním základu znalostí tradičních postupů v hodinách českého jazyka na 1. stupni. Podnětem pro naši práci je i kontakt studentů se školami v rámci praxe. U studentů oceňujeme schopnost konfrontace. Studentka 2. ročníku¹⁴ například píše: „Pokud bych měla srovnat výuku dětí dnešních 3. tříd a výuku na 1. stupni ZŠ, kterou jsem zažila já, musela bych konstatovat, že mnohé zůstalo při starém. Děti „tvořivé školy“ snad méně používají klasické sešity, a proto mají horší úpravu psaného textu a horší kvalitu písma.“

Jsmo rádi, že si mnozí studenti začínají již během studia v počátečních ročnících uvědomovat potřebu jazykových kompetencí pro svoji budoucí práci, že si uvědomují zvláště v souvislosti s praxí na školách náročnost učitelského povolání i specifiku osobnosti učitele 1. stupně ZŠ.

Literatura

- ČECHOVÁ M. 1998: Čeština a její vyučování. SPN, a.s., Praha.
ČECHOVÁ M. 1998: Komunikační a slohová výchova. ISV nakladatelství, Praha.
PETTY G. 1996: Moderní vyučování. Portál, Praha.
PRŮCHA J. 1997: Moderní pedagogika. Portál, Praha.
SPILKOVÁ V. 1997: Proměny primární školy a vzdělávání učitelů. PedF UK, Praha.
Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Pracovní verze pro potřeby pilotních škol. Praha, VÚP 2002.

Články v časopisech Komenský a Český jazyk a literatura.

¹⁰ Knetl, M.: Částice ve vyučovací hodině na základní škole. ČJL č.2, roč.54, 2003-2004, s.76-79.

¹¹ Louženská, A.- Dršatová, J.: Čeština od lesa. Inspirace nejen pro děti. Příroda-jazyk-člověk. ALBRA, Úvaly u Prahy 1997.

¹² Brzy jazyk neomrzí. Příběhy, sny, úvahy (a kresby) dětí z Lounska. Louny 2001. 2. vydání.

¹³ Děti dětem. Sborník dětských prací, uspořádal Pavel Sula. Praha, Orbis 1934.

¹⁴ Ze seminární práce studentky 2. ročníku šk. roku 2004-2005. Školu, kde byla na praxi, neuvádíme.